

„A legnemesebb magyar nyelvből kovácsolom”

Előhang Nagy László Bernarda-fordításához

„Hét asszony férfi nélkül” – ezzel a címmel jelent meg a *Színház és Mozi* riportja, mely Garcia Lorca *Bernarda Alba háza* című darabjának próbájáról tudósított (’55/16, fordító: András László). A Nemzeti készült bemutatni csaknem évtizedes késéssel. Olvasva a Nemzeti dramaturgia összegzőjét, hökkenet, mi magyar és külföldi rangos dráma nem kellett Major Tamás színházának. Lorca életműve sem. Vitányi János riportját némi ámulat hatotta át; Marton Endre rendezővel és a színésznőkkel nem is társalgott, csak rögzíti az első felvonást: „Nők, mindenütt csak nők, férfi egy pillanatra sem jelenik meg a színpadon, most is csak Pepe el Romano hívogató füttyszava hangzik az utcán [Hidas Frigyes a zeneszerző fütyült minden előadáson, mint láthatatlan Pepe]. Kinek szól? Még nem tudni. Mind az öt lány széleseben fut a lefüggönyözött ablakokhoz, reménykedik valahány: hátha őt szabadítja ki Pepe a gyász börtönéből. Reménykedik Adéla is [Mészáros Ági.] Kétségbeesetten kiáltja oda nővérének [Magdaléna: Apor Noémi]: »Nem akarok rabságban élni! Nem akarom, hogy elfonnyadjon a testem, mint a tiétek.«” Apjuk halálának gyászában Bernarda Alba zsarnokságában (Tőkés Anna) háza sírkamra. Melyből Adéla öngyilkosságba menekül. Kirobbanó siker Lorca darabja (’55. április 25.); mint Mátrai-Betegh Béla írta (*Magyar Nemzet*, ’55. május 21.): „nem a női lélekben, hanem a társadalomban találja meg a feszültség valódi okát”. Vitányi váratlan, de találó gesztussal Tamási Áront kérte kritikaírásra. A hagyatékban maradt is töredék, ami jelzi: lemondhatta a megbízást. Végül Mátrai-Betegh Béla újrázott, mert a *Színház és Mozi*-ban is vélekedett a Lorca-előadásról. A kasztíliai falu zárt világában játszódó szerelmi történetről írta: „drámai erővel fejezi ki a zsarnok és az elnyomott politikai szembeállást is” (*Színház és Mozi*, ’55/19).

Különös és keserves időben robbant a Bernarda-előadás, mert a tavaszi reményekre fagy telepedett: márciusban Rákosi visszavette a hatalmat. A spanyol embertelen rendszerre hivatkoztak a kritikák, valójában a Katona József Színház nézője a maga életének rontására gondolt. Emblematikus előadással nőtt

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Tamási Áron sorsjátékai* (2023).

a Bernarda a Nemzeti életében, mert a forradalom utáni hónapokban a Sopron-tól Ózdig a szervezett téli „tháliás” hadjáratban a *Fáklyaláng* mellett, Lorca drámáját polgároknak, munkásoknak, bányászoknak játszották. Mi több, Illyés Gyula fordításában már a *Vérnász* is ('57. IV. 12.) a repertoár darabja lett; de '57 szeptemberében a Nemzeti Pozsonyban is vendégeskedett a *Bernardával*.

HORVÁTH TERI, ki húsz év múlva Bernarda alakítója Szolnokon, fénylő szívvel emlékezett Tőkés Annára és a Nemzeti előadására: „Tőkés Annát a Bernardában láttam utoljára. Gyönyörű előadás volt. Húsz év távolából ma is emlékszem a legkisebb szereplőjére is. Mészáros Ági, Kohut Magda (Amelia), Máthé Erzs [Martirio], Sivó Mária [Augustias]... Remekelt Gombszögi Frida [Bernarda anyja], az örült nagyanyát alakította. S mindennek a tetejében izzott feketén Tőkés Anna. Örökké figyelő, látó szemével vizslatott. Ha magára maradt a színpadon, mélységesen szomorú volt, és gyöngé. Mihelyt meglátta valaki, hogy elhagyatott, ereje fogy, összeszedte magát, gőgjét védekezésül kiterjesztette, mint egy ragadozó madár a szárnyait, ha veszttét érzi. Olyan Bernarda volt, aki csakugyan láncra verte lányait. Örző szemét csak a halál csukhatta le” (*Fényben és árnyékban*).

NÉMETH LÁSZÓ, a magyar 20. század sorsdramaturgia '57 tavaszán Lorca esszéjében „a magyar színházi közönség egyik nagy színházi élménye”-ként említi a drámát és az előadást (*Nagyvilág*, '57/6). Okolta is: „Drámai kelepcek kétféleképp jöhetnek létre: úgy, hogy az ember húz, s a sors fokról fokra, szinte észrevétlen veszi körül s roppantja össze (ez történik a shakespeare-i drámában), vagy úgy, hogy elsősorban a sors húz, az ember védekezik, vívódik, menteni akarja lelkét, becsületét (ez történik az úgynevezett sorstragédiákban, például az *Oidipus királyban*). A mai embernek felelősségteljes tette, messze kiható cselekvésre egyre kevesebb alkalma van, mind jobban ismeri az átvívódott éjszakákat, jellemet próbáló helyzeteket, amelyek a világ követelménye s az önmagunkhoz való ragaszkodás szorítja. A darabokat, amelyek ezt nyújtják, ha formájukban nincs is feltűnő újítás, a közönség modernnek, hozzá szólónak érzi, másokat pedig, ahol a színpad csupa új vívmány, de ez a gyötrődés hiányzik, látványosságként néz.” Ebben a gondolatban és a játékosság megannyi színet vizsgálva közli: Lorca dráma életművében „legkiválóbb darabja vitathatatlanul” a Bernarda háza. Mert: „A feszültség... amely még a látszólag kényelmes jelenetek alatt is betölti a színpadot. Az önmagáért való játék, eleven beszéd, amely már Lorca első darabjában is feltűnt, itt a helyzet, a kitörni kész indulatok áramából töltődik meg a feszültségre. A költőnek nincs mit tennie: nem kell félnie, hogy nem teljesíti időre a tervét, a mű szerkezete nem fokokra osztott létrához hasonlít; egy parittyá forog itt látszólag ugyanazon a pályán, csak egyre gyorsabban, hogy a felvonás végén kirepítse váratlan követ, minden felvonás végén még messzebbre.” Németh László Lorca beszédeit, vallomásait hazacélzó gondolattal pedig így összegzi: „könnyű volna olyan idézetsokrot kiszedni, amelyen Adytól Nagy Lászlóig irodalmunk egész bartóki vonala ráismerne a maga törekvéseire.

NAGY LÁSZLÓ ráismert a maga törekvéseire, mert a *Cigányrománcok* első kiadását már tízéves öccsének, Ágh Istvánnak is kezébe adta. És majd ő is újra fordította, mely számos további vers átültetésével a kétkötetes Lorca-összes (1967) rangos darabjai. Vélhető, a forradalom után börtönt szenvedett Horváth Jenő rendező ebben a kiadásban ismerte meg András László fordítását s Nagy László verseit. Igénye volt, a *Bernarda Alba háza* kegyetlen világát idézendő, rusztikus, az ősiséget erősebben idéző nyelv szükséges, mint ami az életmű-gyűjteményben olvasható. A költő Naplójából (*Krónika-töredék*) kitűnik: a Székely Gábor vezette Szolnoki Szigligeti Színház dramaturgiával, Schwajda Györggyel volt kapcsolatban. Aki '75 tavasz végén újrafordításra kérte Nagy Lászlót. Július 16-án ez áll a Naplóban: „olvasgatom”, s ezen a napon a „sürgötték” a munkát. Ami szerint még ősszel előadni tervezték Lorca utolsó darabját, melynek alcíme: „Asszonyok drámája spanyolországi falvakban”. Július 20-ai jegyzetből tudjuk: „Elkezdtem” a munkát. Közelgő őst is érezve (augusztus 3.), iramosan dolgozott: augusztus 4-én ez áll: „Befejezve az első felvonás, a másodikban is jócskán előrehaladtam.” Augusztus 5-én nyugtalan: „Gondoltam, délelőtt jobban fog a fejem, így többre megyek, s délután mikor gépelek, még tudok javítani. Igen lassan haladtam így is. [...] Kicsit aludtam, máris gépelni kezdtem, s mivel fáradt s levert voltam, a gépelés is csupa hiba. Nem szerencsés ez a mai nap, de amit megcsináltam, az jó, ha kevés is. Nagyon kényesek a dialógusok. Ilyen paraszti drámában, különösen, ha spanyol. Semmi városias nyelvfordulat, én úgy archaizálom, hogy a legnemesebb magyar nyelvből kovácsolom. Ez a dráma görögös magasságú. Csak lenne időm rá elég. 15-re kell befejeznem, sőt előbb, mert az újragépelést is átnézem figyelmesen.”

Augusztus 6-án: „Erősen megnyomom a gombot – ha tíz oldalt megcsinálhatnék a Lorcából! A fordításnak kész a kétharmada. Délelőtt kézzel írtam, elértem az 5. oldalt. [...] Ebéd után se nyughattam, fölkeltem, hívott a fordítás.” Az alkotás felfokozott állapotát éli a költő, szikár mondataiból is kicsap az ajzottság. Hajtja a teljesítés pontossága, a nyelvi igény, a dráma füllesztő légköre szexuális álmokká is transzformálódtak; továbbá: közeli fájdalom Simon István halálára (VII. 7.) a *Három nap, három éj* című versét írta, de nem múlt a fájdalom, a gyász viselése. Erről a napról ihlető élmények is beszivárognak a költői gondolatba. Egy mondikálás Margittal: »Füstölög a kémény, talán otthon vannak. Eredj be kis szógám, valamit majd adnak.« Ezt a kolduséneket énekeltük M-tal. Befüggönyözte a szobát. – Találtam ki új versszakot is, hozzáragasztottuk. »Mit adtak? Túrót! Pottyantsd az árokba, a szegényebbeknek. A mennyi portán később zörgessenek!« S a nyelvi mélyhalászat forrásához: Berze Nagy baranyai gyűjtéseit olvastam. – Fél egy van.”

Augusztus 8-án: „végeztem a második felvonással. Rákapcsolok holnap és vasárnap, talán végzek az egészszel.” Csak egy napot csúszott, mert 10-ét, vasárnapot úgy zárta, miszerint „Holnap korán kelek”, s hétfőn 11-én így indítja a Naplót: „Befejeztem a Bernarda Albát. Kilenc napja erre a pillanatra várok. Este 9 körül érkezett. Nagyon megnyugodtam, újjászülettem. Gépelés is csak

másfél oldal van hátra. Azt hiszem, világos, nyelvileg erős a fordítás. Mondható a szöveg. Két napig nézegetem, olvasgatom, s tán javítom is.” Így történt, de következett az oldódás; enyhült a kényszer tudata, hisz teljesítette, amit vállalt, s ebben a lazulásban augusztus 12-én: „Egész nap idegfáradtság van bennem... Ez valami lelki émelygés, olyan állapot, mint amit ájulás előtt érez az ember. Bizonyára holnapra elmúlik a nagy hőség, vagy valami más változást érzek.” Alkotói hevületből alászállva józanodás, már a teremő elégedetlenség állapotába érkezve 13-án: „Javítgatom a fordításom gépiratát. Már kezdem unni ezt a fordítást, nem is érzem olyan jónak.” Még egy napot unta: „Javítottam a gépiratot, a másolásra is rávezettem. Majd meglátjuk, mit szólnak hozzá! Magyar darabot akarnak! Ez majdnem olyan. Nyelvileg főleg. Álmos vagyok. Negyed egy van.” 15-én Schwajdának átadta a *Bernarda* új, magyarított változatát. De az alkotói nyugtalanság újra pendül: „Délelőtt újra csak nézegettem a fordítást. – Lehet, erősen hozzányúlok még, stilizálom szikárabbra. Most pihenjen, ő is, én is.”

Hosszú pihenés következett, mert a tervezett őszi bemutató elmaradt. Schwajda még egy havi halasztást említett, miszerint „Nem találnak színésznőt, aki Bernardát alakítaná.” De egész évadban nem találtak. Úgyhogy a ’75/76-os évadnyitón, majd a 76-os évadzárón Székely direktor beszédében szóba se került a *Bernarda* késétsége. Nagy László is mély álomba ejtette Lorca drámáját.

BERNARDÁT találtak esztendő múlva: Horváth Terit. Hosszú álom után Lorca darabjának ébredése még egy röpké várakozásra kényszerült. A Thália Színház ’76 szeptemberében Moszkvában utazott, s bár a színésznő a mutatványdarabban, László-Bencsik Sándor *Történelem alulnézetben* című virtigli-munkás darabjában nem játszott, de valami irodalmi műsort is összeférceltek Solohov jegyében *Emberi sorsok* címmel. Melynek okából az előadásból kimaradtakat, így Horváth Terit is expedálták a szovjet testvériség moszkvai igazolására. Szeptember végén Horváth Jenő vezetésével elkezdtek a próbákat, ám a társulaton átsöpört az influenzajárvány, s megszakított a próbarendet, így a *Bernarda* munkálatait is. Szerepét tanulta, Horváth Terit a Tisza-parton érdemes beszélgetésre szólította Valkó Mihály, a helyi lap munkatársa; Bernarda alakításáról mondta: „A jó színész az élményeket úgy sűríti, mint József Attila: »sok kedves nőből próbállak összeállítani«. A zsarnokságnak is sok fajtája van. Hogy összerakjam a magam Bernardáját. amely García Lorcaé ugyan, de az enyém is lesz. Jól kell ismernem az erőszakot, nekem bármennyire is spanyol Bernarda, magyar ismereteimből kell megformálnom őt. S azt is jól kell tudnom, hogy törekeny fizikumom van, így nem külső robosztus erővel kell hatnom, hanem belső erőimmel. [...] A jövődönnek a megsemmisítője. Ez az én emberi hitemmel ellentétben van. Bizony szörnyű, hogy Bernarda nem engedi a lányait legények közelébe. Nem engedi, hogy utódaik legyenek. Ez vétek! Nem természetes! Mert a mag, ha lehull, fa lesz belőle, a fán alma, körte terem, amibe bele kell harapni; a lányok megnőnek, harapni kell belőlük, mert »megrohad a szívük«. Lényük értelmetlenné válik. Nálunk is, régi szokás faluhelyen, hogy a nagy családban előbb – ha

több lány van – a legidősebbet kell férjhez adni. Ha aztán a legidősebb rosszul sikerült, kehes, keskeny csípejű, nehezen veszik el. Pedig ezt kell először férjhez adni, ettől a kelletlen árnytól kell megszabadulni, csak aztán jöhetnek a többiek sorban. Így aztán szép éveiket mind ellopja tőlük az anyjuk. Bezárja őket a sötét szobába. Hát ez természet ellen való véték. [...] nagyon jókor jött Bernarda. García Lorcát, mióta csak ismerem, szeretem. Szívemen pengeti a hűrt, akár a szerelemről, életről, halálról beszél. És úgy pengeti Nagy László is. Akinek a fordításában García Lorca még közelebb került hozzám” (Sári-gyöf).

HORVÁTH JENŐ rendező a folytonos változásokat, színészcsereket is megoldva általánosan elismert igényes előadást teremtett. Érdeménél kisebb visszhanggal, mert egy hétre rá Somlyó György fordításában, Várkonyi Zoltán rendezésében a Víg-színház is előadta. Bernardát Sulyok Mária alakította. A szolnoki szereposztásból: Adelát Csomós Mari, Martiriot Lázár Kati játszotta, Maria Josepha vendégként: Miklós Klára. Horváth Jenő a bemutató után így beszélt a színházi lapban: „Lorca az emberi lelkekben és konfliktusokon keresztül tárja fel a drámát. Nem véletlenül mondja a ház úrnőjével: »Engem nem érdekel, mi van a szívetekben, csak a külső a fontos.« Bernarda lányai láznak a tudatuk alá kényszerített szerelmi ösztöneik felszínre hozásáért, önmaguk testi, lelki – tehát emberi – megvalósításáért. De nemcsak a lányok láznak, Bernarda anyja, a nyolcvanéves Josepha is így kiált fel: »Gyermekeket akarok! Férfit akarok!« – s a tenger felé szeretne menni. Azt egyébként, hogy a legfiatalabb lány, Adela tényleg gyermeket vár-e, nem tudom. Mindenesetre úgy döntöttem, hogy ha gyermeket szülne, ebben a környezetben meg kellene ölnie” (76/43).

A PREMIEREN, 1976. október 15-én Nagy László nem volt jelen, Lakiteleken Budai Ilonkával szerepelt. Október 18-án jegyezte naplójába: „Sz. Julcsa mondta: jó Horváth Terike mint Bernarda. Nem tudom, mikor nézem meg a darabot.” Hosszan készülődött: öltönyt is csináltatott, aztán az utazás, az autószerzés nyűge nehezítette a menetelt. Horváth Jenő jóvoltából október 29-én Szolnokra utazhatott a Lorca-előadásért. Nagy László krónikájából: „Horváth Teri kitűnő, Csomós Mari is. Lázár Kati is. A bezárt nagymama kicsit úrias. Az első fölvonás díszletében [Székely László] kevés a fehér, a sok barna elnyeli a hangot is. Jenő nagyon megkínozta a színésznőket, a bemutató előadás azért maradt el, mert kínjukban valamennyien menstruáltak.” Ilyenképpen október 8-a helyett 15-én mutatták be Lorca darabját. Egy hét múlva Somlyó György fordításában, a Víg-színházban Várkonyi Zoltán állította színre, Bernarda Alba: Sulyok Mária. A szolnoki előadás visszhangját a fővárosi halkította, ha épp ki nem oltotta egynémely lapnál. Nagy László átültetését is elnyelte az idő; fordítását a költő hagyatéka sem őrizte. A Szabó Magdának köszönhető, hogy a szolnoki Szigligeti Színház irattarából 2016-ban előteremtette Nagy László munkapéldányát. Amit megismerve Katona Eszter kiváló tanulmányban összegezte a költő magyarázatát, igazolva: a korábbi átköltésnél jobban, a népi nyelv ízeit pontosabban fordította a költő. Pontosabban: az archaizálás rétegzettségét, árnyalatainak hűségét elemezte tanulmányában, melyhez Jánosi Zoltán írt bevezetőt Nagy László föltámadt

drámafordítása címmel (*Magyar Napló*, 2018/12). Ám a Lorca-dráma közlése, mint igazolás elmaradt a folyóiratban. Így többszörös érv, hogy tartós várakozás után a *Hitel* közölje Nagy László drámafordítását. S tán magát is bátorítsa, mert a magyar színházi irodalom Kazinczy, Vörösmarty, Arany, Kosztolányi, Szabó Lőrinc folytonosságát gyakorolta, s újabb fejezetében Illyés Gyula, Németh László és mások kiváló magyarítása a színházi múlt homályából közlésre s életre kívánczik. Amiben a *Bernarda házának* sorsa keserves metaforának is tekinthető: darabjának befejezést követően két hónappal Lorcát meggyilkolták. Nagy László a *Bernarda* fordításának ihletében, sikerében, továbbá költészetének balladai mélységeit járván, s Páskándi Gézával való Nimród-beli ebéd-közi beszélgetések nyomán a *Népszabadság* 1977-es karácsonyi számában E Fehér Pállal való interjút így zárta: „Talán drámát is írok.” Alig egy hónap múlva, 1978. január 30-án Nagy László halott. Horváth Jenő távol a magyar Tháliától, a somogyországi kis faluban, Bálványoson élt, s 1994-ben végleg távozott e földi létből. Horváth Teri 2009 márciusában hunyt el. A *Bernarda Alba háza* utáni harminchárom évben a színpadi, színházi létből menekülve Soós Imre, Dayka Margit, Bihari József, Latinovits Zoltán és más nagy játszótársának emléke éltette holtáig.

Irodalom. Horváth Teri: *Sári-gyöp* (Szépirodalmi K., 1978); Horváth Teri: *Fényben és árnyékban* (Széphalom K., 1992); *García Lorca összes művei* (I-II. Helikon K., 1967); Nagy László: *Krónika töredék – Napló, 1975 február–1978. január 29.* (Sajtó alá rendezte: Görömbei András. Helikon K., 1994); Németh László: *Sajkódi esték* (Szépirodalmi K.–Magvető K., 1974).